

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KŐHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: DOMANOVSKY ÁKOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, RÁCZ ARANKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, STOLL BÉLA tudományos kutató, FÜLÖP GÉZA, a Magyar Enciklopédia Szerkesztőségének munkatársa, BARABÁSI REZSŐ, a Népművelési Minisztérium osztályvezetője, GERŐ GYULA, »A Könyv« belső munkatársa, V. WALDAPFEL ESZTER, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, TÖKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, tudományos kutató, HANKISS JÁNOS, a debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség : Budapest, VIII. Múzeum krt 14–16. Telefon : 339–162/165

A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban

Az Egyetemi Könyvtár feldolgozó munkája az utolsó hat év folyamán gyökeres átalakuláson ment keresztül. Az üzemesítés, két új tárgyi katalógus elindítása, a nominatívuszos anonyma-felvétel kiküszöbölése, végül a leltározás és raktározás átalakítása a főbb állomásai ennek az átalakulásnak.

Az alábbiakban a raktározási és leltározási reformot kívánjuk ismertetni és indokolni. Ez talán nem érdektelen: az újítás számos könyvtártechnikai kérdést érint. Előző reformjaink sora általában nem kíván igazolást. Nem így a raktározási és leltározási reform; ennek során negatívumokat is vállaltunk, megoldásokat, amelyek kedvezőtlenebbek azoknál, amelyeket felcseréltünk velük, amelyeket tehát csak a reform egészének mérlege igazolhat. Ezért az intézkedések ismertetése mellett ennek a mérlegnek a felállítása lesz főfeladatunk.

A könyvtár régi raktározási rendje

A könyvtár 1875-ben bevezetett raktári rendjében a könyvek szakcsoportokra tagolva, a csoportokon belül pedig futószámsor szerint rendezve, vagyis a beérkezés sorrendjében állottak a raktárban, azzal a kivétellel, hogy a sorozatok, gyűjtemények, többkötetes művek később beérkezett darabjai az elsőnek beérkezett darab, későbbi példányok pedig az első példány helyszámát kapták. A csoportok száma kezdetben 48 volt, amely szám később lassan 59-re nőtt. Minden csoport két nyelvi alcsoportra, ezek pedig ismét 3–3 formátum-csoportra tagolódtak, s így a raktárban mintegy 350 számsor futott.

Érdeemes emlékeztetnünk arra, hogy a szakrendszernek és a futószámsornak pontosan ezt a kombinációját tartja Georg LEYH a könyvtárunk nagyságrendjébe tartozó gyűjtemények számára a legmegfelelőbbnek és legpraktikusabbnak, — azzal az egyetlen eltéréssel, hogy egyetemi könyvtárakban mintegy 100 szakcsoport felállítását kívánja.¹ Ítéletét aligha lehet elvetni: a raktár tagoltsága a katalogizátornak és a raktárosnak, még gyakrabban azonban a referenzesnek igen jó szolgáltatásokat tesz, — még olyankor is, ha jó tárgyi katalógusok állanak rendelkezésre.

Könyvtárunk különösen nagy hasznát látta ennek a raktári rendnek — éppen régi szakkatalógusának használhatatlansága következtében. Bár

¹ L. *Aufstellung und Signaturen* c. cikkét a MILKAU-féle *Handbuch* II. kötetében, 319–353. l. 1933.

az 59 szak könyvállományunkat csak igen durván tagolta, mégis, miután az egyes szakokon belül a könyvek megközelítőleg kronológiai rendben állottak, a raktárban a tájékozódás sokkal könnyebb és gyorsabb volt, mint elavult régi szakkatalógusunkban. Kétségtelen persze, hogy annál az anyagnál, amely már szerepel új tárgyi katalógusainkban, az organikus raktár előnyei nem olyan jelentősek, mint régebbi anyagunknál, de csekélyebb mértékben ott is fennállanak. S nem lehet vitás, hogy ezek az előnyök teljes egészükben még a legtökéletesebb katalógus-hálózat mellett sem enyésznek el, csak lassan devalválódnak az állomány növekedésével párhuzamosan; ennek következtében az áldozat, amelybe kerülnek, aránytalanná válik, s így a gazdaságosság szempontja ezeknek az előnyöknek a feladása mellé szegődik.

Nem tagadható ugyanis, hogy a tagolt raktárnak hátrányai is vannak. Így nálunk a 350 számsor megnehezíti az eligazodást a raktárakban; szűkessé teszi, ill. tette az egyes számsorok végén helytartalékok fenntartását, ami fokozta az amúgy is súlyos helyhiányt; egy-egy ilyen tartalék megtelesekor szükségessé tette a számsor ugrását, ami fokozta a raktár rossz áttekinthetőségét. Mindez gyakorlott raktárkezelőket és a napi munkában némi munkatöbbletet követelt. Emellett a helyszámozás, a raktári jelzet megállapítása is számottevő munkát igényelt.

Az elmondottaknál sokkal nagyobb súllyal esik azonban latba az a hátrány, hogy tagolt raktárban az ellenőrzés, állományrevízió megfelelő apparátusát nehéz megteremteni. A cédulákon vezetett helyrajzi katalógus nem kielégítő, mert nem rögzített s így nem megbízható. Könyvformájú helyrajzi katalógus készítése viszont — 350 futószámsorról lévén szó — semmiféle más feladattal (pl. leltározás) nem lenne összekapcsolható, hanem feltétlenül külön munkafolyamatot, tehát jelentős munkaáldozatot igényelne.

Könyvtárunk anyagának kb. feléről semmilyen helyrajzi katalógus sincsen. Az 1928 óta vezetett helyrajzi katalógusunk sem kielégítő, mert cédula-formában, a kísérlapok felhasználásával készül, ami azt eredményezi, hogyha egy számon se könyv, se helyrajzi cédula sincsen, akkor a valószínűség általában a számozási hiba mellett szól ugyan, de teljes bizonyosságot sohasem szerezhetünk, sohasem zárhatjuk ki a lehetőséget, hogy mégis valóságos hiánnyal, lopással állunk szemben.

A numerus currens bevezetésének szempontjai és formája

A fent vázolt állapotok döntötték el könyvtárunkban végül is a numerus currens contra organikus raktár vitáját: az állományellenőrzés terén fennálló kedvezőtlen állapotok adtak fokozott súlyt az állomány védelmére irányuló törekvéseknek és vitték ezt a szempontot diadalra. Teljesen tisztában voltunk ugyan azzal, hogy a szakcsoportos raktár feladása áldozat és — elszigetelten nézve a dolgot — egy lépés hátrafelé. Mégis helyzetünk egészének mérlegelése alapján arra az eredményre jutottunk, hogy feladataink és segélyforrásaink megfelelő összehangolása megkívánja eddigi raktározási rendszerünk feladását és a futószámsoros raktározás bevezetését. Mindenekelőtt: a numerus currens bevezetése volt az előfeltétele annak, hogy gazdaságos módon — a gazdaságosság szempontjainak messzemenő figyelembevételre a reánk váró hatalmas és sürgető új feladatok közepette termé-

szetesen elengedhetetlen feltétel volt — megteremtsük az állományrevízió teljesen megbízható és kielégítő eszközét.

Közvetlen munkamegtakarítást a numerus currens bevezetése nem eredményezett számunkra: a munkamegtakarítás sem a helyszámozás munkájánál, sem a raktárkezelés terén nem jelentős, — a naplózásnál viszont munkatöbblet mutatkozik.² Viszont komoly munkamegtakarítást értünk el közvetve azáltal, hogy az állományvédelem, a raktárrevízió apparátusát tökéletesítettük, anélkül, hogy ez az új teljesítmény a felhasznált munka mennyiségét a legkevésbé is emelte volna.

Az elhatározás ennek ellenére nem volt könnyű. Viszont amikor eljutottunk oda, hogy régi raktári rendünket feladjuk és bevezetjük a numerus currenst, akkor a részletek már nem okoztak sok nehézséget. Így például egyáltalában nem volt nézeteltérés abban a kérdésben, hogy az egyetlen zárt számsort nem alkalmazzuk, mert előnyei — valamivel még áttekinthetőbb raktár és maradéktalanabb helykihasználás — távolról sem nyújtanak megfelelő kárpótlást hátrányaiért. Már a polcok előrerendezésének és az állványok megtervezésének nagy, alapjában véve improduktív munkája is elegendő lenne ellenérvnek, — pedig ennél még nagyobb súllyal esik latba az a körülmény, hogy az egy-egy polc felállításához szükséges mennyiségű azonos magasságú könyv összevárása megnyújtja, esetleg megsokszorozza a feldolgozás időtartamát, s az ütem meggyorsítását a rendkívül sürgős esetekben is csak elég nagy külön munkaáldozatok árán engedi meg.

Új raktárunkban a könyveket öt nagyságkategóriában állítjuk fel, a különböző nagyságokat a számsor ugrásával jelezve. Az egyes raktárrészekben az állványokat teljes egészükben, a legfelső sortól a legalsóig ugyanaz a könyvnagyság tölti meg. Az 5 nagyság: 18 centiméterig, 18—21, 21—25, 25—30 centiméter között és 30 centiméteren felül. A nagysághatárok megállapításánál a könyvek szokványos nagysága mellett állványaink magasságát és fogazását is figyelembe vettük; a határokat szívesebben húztuk volna széjjelebb a 17—35 cm skálára, de állványaink méretei és beosztása mellett ezt csak komoly helyvesztés árán tehetjük volna meg. Abban, hogy az egyes állványokon a legfelső sortól a legalsóig ugyanaz a könyvnagyságot helyezzük el, s hogy a nagysághatárok megállapításánál a raktár polcszerkezetéből és az állványok méreteiből indultunk ki, a Lenin Könyvtár példáját követtük.³

A numerus currenssel egyidejűleg bevezettük a kettős raktározást is, mégpedig a kölcsönzőosztály munkájának megkönnyítése és a könyvkölcsönzők kiszolgálásának gyorsítása érdekében. Mindazokat a könyveket, amelyeknél nagy keresettség számíthatunk, vagy amelyeket fokozottan propagálni akarunk, egy ugyancsak 5 nagyságban felállított második futószámsoros raktárban, a kölcsönzőosztály közvetlen közelében helyezzük el.

Már említettük, hogy számunkra a numerus currens mellett szóló döntő érv az volt, hogy ez teszi a leggazdaságosabban lehetővé az állomány-ellenőrzés tökéletes, megbízható apparátusának kiépítését, s ezzel

² Reformunk valóban komoly és számottevő egyszerűsítést hozta ugyan a raktári munkának, de ez nagyrészt nem a numerus currens, hanem az egyszerű egyedi jelzet következetes bevezetésének köszönhető, — ezt pedig elérhettük volna numerus currens nélkül is.

³ L. KLEVENSZKI, M.: *Raszsztanovka fondov v Goszudarsztvennoj Biblioteke SzSzSzR imeni V. I. Lenina*. Bibliotekar. 1949. 6. no. 21—29. l.

együtt az állomány leghathatósabb védelmét. A reform végrehajtása során így természetesen főtörekvésünk az volt, hogy ezt az újonnan kiépítendő ellenőrző apparátust tegyük minél tökéletesebbé és hézagtalanabbá, mégpedig a lehető legökonomikusabb módon.

Az eszközök, amikkel ezt a célt el kívánjuk érni, a következők: 1. a leltári és a raktári (helyrajzi) szám egybekapcsolása, azonossága, 2. az egyedi jelzet szigorúan következő keresztülvitele a futószám raktárban és 3. közös leltár s ezzel együtt egyetlen számsorból származó alapjelzet a katalógusosztály kezelésében levő valamennyi állománytest számára.

A leltári és helyrajzi szám összekapcsolása

A leltári és helyrajzi szám összekapcsolásának, azonosságának nagy előnye az állomány védelme szempontjából köztudomás szerint az, hogy a könyvek ugyanabban a rendben állanak a raktárban, amilyen rendben a leltár felsorolja őket, s így az állományrevízió közvetlenül a leltár alapján ejthető meg. Kétségtelenül ez az állományrevízió egyetlen teljesen megnyugtató és elvileg helyes módja — hiszen ha a revíziót csak valamilyen, a leltár és a raktár közé beékelődő közvetítő apparátus (külön, a leltártól eltérő rendű helyrajzi katalógus) alapján ejthetjük meg, akkor megbízhatóságának előfeltétele, hogy először ennek a közbülső eszköznek a teljességét ellenőrizzük a leltárral való összevetés útján. Különösen kedvezőtlené válik a helyzet, ha ez a közvetítő apparátus cédula-formájú helyrajzi katalógus, amely e funkciója mellett még más funkciót is ellát s ebből kifolyólag is állandó használatnak van alávetve, — ebben az esetben ugyanis ellenőrzését igazság szerint minden raktárrevízió előtt újra el kellene végezni. A leltártól eltérő könyvformájú helyrajzi katalógus esetén csak egyszeri revízióra, egyszeri összevetésre van szükség a leltárral. Persze ez a megoldás viszont a helyrajzi katalógus felfektetésénél igényel lényegesen több munkát, mint a helyrajzi kartoték, mert nem végezhető el a katalógizálás melléktermékeként.

Mi tehát arra az eredményre jutottunk, hogy ha súlyt helyezünk az állomány védelmének szempontjára, akkor nem elégedhetünk meg a helyrajzi cédulakatalógus kétes értékű megoldásával. Külön helyrajzi naplók felfektetését (ami lehetővé tette volna régi raktári rendünk megmentését) viszont munkaökonómiai szempontok nem engedték meg, — s így önként adódott a megoldás: a leltári és raktári szám összekapcsolása. A futószám sor öt szakaszának megfelelően öt külön könyvet (ill. könyv-sort) fektettünk fel a megállapított öt könyv-nagyság számára. A könyvek helyszáma azonos a napló sorszámával; ezt a számot a könyvekre és kísérőlapjukra számozógéppel mindjárt naplózás után ráütjük.

A fent említett ötrészes napló kiegészítésére külön naplója van külön-gyűjteményeink közül kettőnek: a ritkaságtárnak és a folyóirattárnak. E két tár anyagát nem lehet a beérkezés sorrendjében raktározni s ezért itt a napló sorszámát, a gyarapodási számot, nem ruházhattuk fel a helyszám funkciójával.

Az egyedi jelzet maradéktalan alkalmazása

Reformunk második alapelve, hogy (a ritkaságtár és a folyóirattár anyagának kivételével) minden könyv külön számot kap, vagyis az ötrészes általános leltári naplóba beírt anyag minden egyes darabját külön rovatba írjuk. Új raktárainkból tehát az organikus felállításnak minden nyomát kiküszöböltük, ezek rendje teljesen mechanikus, atomizált, az egyedi jelzet elvét a legszigorúbb következetességgel megvalósító. A kétkötetes mű két darabja két egymás utáni számot kap; ha egy könyvből egyszerre 10 példányt veszünk, ezek is 10 különböző, egymás után következő számot viselnek.

Ennek a megoldásnak az egyik célja a kezelés egyszerűsítése. Minden könyvtáros tudja, hogy katalogizátornak, raktárosnak, kölcsönzőnek igen nagy könnyebbséget jelent, ha a helyszám elegendő a könyv azonosításához, s nem kell azon túlmenőleg a mű részein vagy a példány azonosságán törnie a fejét.

Az egyedi jelzet következetes keresztülvitele azonban szükségszerűen komoly áldozatot követel: a többkötetes művek nem egyszerre beérkező egyes köteteinek és ugyanazon mű különböző időpontokban beszerzett példányainak szétszóródását a futószámsoros raktárban. Amennyire nyilvánvaló, hogy az egyszerű sorozatok raktári együttartása fölösleges luxus, amely több hátránnyal jár, mint előnnyel, — épp oly nyilvánvaló az is, hogy a többkötetes művek köteteinek és ugyanazon mű több példányának raktári együttartása, egy helyen való raktározása önmagában kívánatos. Ha ezeket szétszórjuk a raktárban, ezzel olyan többletmunkát okozunk a raktárkezelésben, olvasószolgálatban stb., mely nemcsak ellensúlyozza, hanem felül is múlja azokat az előnyöket, amiket a mechanikusan alkalmazott egyedi jelzet nyújt.

Arra tehát, hogy még a különböző időpontokban érkező példányok és részkötetek esetében is ragaszkodjunk az egyedi jelzet szigorú alkalmazásához, arra nem az egyedi jelzet raktárkezelési előnyeinek és hátrányainak a lemérése indított bennünket, hanem egész raktári reformunk vezető szempontja: az állomány védelmére való törekvés. Az az áldozat, amit a részkötetek és többpéldányok egy részének szétszórásával vállalunk, a másik oldalon, az állomány védelme szempontjából, nem egy értékes előnyhöz juttat bennünket.

Ezek közül az egyik legfontosabb a leltározás meggyorsítása, pontosabban annak a biztosítása, hogy a rendkívülien nagy tömegű gyarapodási tételektől (pl. hagyatékok) eltekintve, ne legyen akadálya annak, hogy a beérkezett könyvek még érkezésük napján leltározattassanak. Ezt a célkitűzést külön nem kell indokolni, — közvetlenül következik ez a társadalmi tulajdon megfelelő védelmének kötelezettségéből. Kétségtelen, hogy ezt a célt csak úgy érhetjük el, ha a feldolgozás első lépésévé a leltározást tesszük, s nem helyezünk ez elé más munkamozzanatot, — a hasonlítást (kontrollt) sem. Reformunknak a leltározásnak ez az elsőbbsége az egyik alapelve.

Számos könyvtár leltározás előtt hasonlít. Teszi ezt azért, mert ha nem tudja, hogy a könyvből van-e már példány az állományban, mennyi és hol, — akkor nem tudja eldönteni sem azt, hogy a könyvet állományba vegye-e vagy sem, sem azt, hogy előző kötet vagy példány »régik« számára kell-e azt leltározni vagy új számra, s végül azt sem, hogy a különböző

állománytestek közül melyikbe irányítandó a könyv (pl. az olvasóterembe). Mellékesen jegyezzük meg, hogy az első kérdést ebben a formájában lassanként eliminálja annak az álláspontnak a diadalra jutása, hogy a társadalmi tulajdon kezelésében megkívánt gondosság megköveteli az egyenesen duplumaraktárba kerülő könyvek állománybavételét is. A második és harmadik kérdés azokban a könyvtárakban érdekli a leltározót, amelyek összekapcsolják a leltári és a helyrajzi számot.

Az Egyetemi Könyvtár úgy döntött, hogy kapcsolja a leltári és a helyrajzi számot, s emellett a leltározást teszi a feldolgozás első mozzanatává. Ebből szükségszerűen következik, hogy le kellett mondania a nem egyszerre beérkező többes példányok és többkötetes művek együtttartásáról, egy helyen való raktározásáról, vagyis az egyedi jelzet elvének ezt az anyagot illető áttöréséről. Következik ezenkívül, hogy le kellett mondania arról is, hogy a könyveknek a megfelelő állománytestbe irányítása minden esetben megtörténhessék már a szerzeményi osztályon, — erről azonban alább külön lesz szó.

De a leltározás elhúzódása nem az egyetlen komoly hátránya a többes példányok és többkötetes művek raktári együtttartásának, — vannak ennek az önmagában annyira természetesnek látszó megoldásnak egyéb komoly hátrányai is, éppen az állomány védelme szempontjából.

Nézzük először külön a többes példányok kérdését. Ezeknél a leltári és raktári szám kapcsolása esetén a raktári együtttartás csak a leltárba való kettős bevezetéssel oldható meg: a beérkezés dátumának megfelelő bejegyzés mellett, amit a leltár időrendje föltétlenül megkövetel, s amit megoldhatunk akár külön új példány-naplóval, akár az általános naplóban sorszám nélküli tétel bevezetésével. — az állományrevízió szempontja szükségessé tesz még egy második bejegyzést is annál a naplótételnél, amelynek számán az előző példány vagy példányok állanak. Ez komoly hibaforrás és egyrészt megbízhatatlanná teszi a naplót, mint az állományrevízió eszközt, semmi biztosíték sem lévén arra, hogy a naplózó nem fogja elfelejteni ezt a második bejegyzést; másrészt megbízhatatlanná teszi azt, mint leltári naplót is, mert a könyv nem az új, beérkezés szerinti bejegyzés számát kapván, előfordulhat, hogy a naplózó ezt a bejegyzést felejtje el.

Az ellenérv, hogy rossz könyvtáros mindenütt követ el hibát, bármilyen rendszer mellett is, nem áll meg. Jól tudjuk, hogy a könyvtári munka tömegmunka lévén, nincs olyan hiba, amelybe a legkitűnőbb könyvtáros bele ne esnék néhanapján. Éppen ezért fontos az olyan munkamódszerek kiküszöbölése, amelyek a hibaforrásokat mesterségesen szaporítják. A fent említett kettős naplózásnál semmi biztosíték sincsen az említett két hiba elkövetése ellen. Ez a módszer nem mechanikus, nem elég biztos és egyszerű ahhoz, hogy olyan precizitást és félreérthetetlen világosságot, egyértelműséget követelő műveletnél, amilyen a leltározás, alkalmazható legyen. Amikor tehát mi — más megfontolásokból kiindulva — elvetettük ezt a laza félmegoldást, ezzel újabb lépést tettünk az állomány tökéletesebb védelme felé, s egyben levontuk azokat a konzekvenciákat, amelyek a leltári és raktári szám kapcsolásából szükségszerűen adódnak.

Megemlíthetjük még, hogy a többes példányok raktári együtttartásának egy további hátránya az, hogy vagy mozgóvá teszi a raktárt, vagy megköveteli a később beérkező példányok számára külön többes példányraktár felállítását.

A felsorolt szempontok együttes figyelembevétele alapján végül is arra az eredményre jutottunk, hogy a különböző időpontban befutó többes példányok együttes raktározása olyan áldozatokat követelne, amelyekkel ennek az együttes raktározásnak az előnyei távolról sem érnek fel, s így nyugodt lélekkel mondunk le róla.

A többkötetes művek nem elsőnek beérkező kötetei esetében az együtt-tartás megoldható ugyanazzal az eljárással, amit a többes példányokat illetően fent már említettünk, — ez ugyanazokkal a hátrányokkal jár, amelyeket fent már említettünk, s emellett könyvformájú leltár használata esetén technikailag is nehézséget okoz. A másik megoldás külön folytatás-raktár felállítása, amelynek helyszámai függetlenek az ide kerülő anyag külön naplójának sorszámaitól. Ez a megoldás sem tökéletes: bonyolultabbá teszi a leltározást, de a raktárat is, emellett egy újabb olyan raktár-részt kreál, amelyben a raktárrevíziót leltár alapján végrehajtani már nem lehet. Viszont tagadhatatlan, hogy az összetartozó anyag együtttartása itt fontosabb, kívánatosabb, mint a többes példányok esetében, s így komolyabb áldozatot is megér.

Az Egyetemi Könyvtár ebben a kérdésben közvetítő megoldást választott: úgy döntött, hogy külön folytatásos raktárat nem rendez be, ellenben a folytatásos művek közül a periodikákat áthelyezi a folyóíratárba és leltárilag is a folyóíratokkal együtt, külön naplóban kezeli. Emellett a megoldás mellett egy további érv is szólt, ti. az, hogy ennek az anyagnak a katalógizálása a folyóíratfeldolgozás módszereivel gazdaságosabb és megfelelőbb, mint az önálló művekével, amelyeknek szabályait eddig erre az anyagra is alkalmaztuk. Azzal tehát, hogy ezt az anyagot átadjuk a folyóíratárnak, nemcsak a raktározását tudjuk megfelelőbben megoldani, mint az általános raktárban, hanem egyúttal automatikusan feldolgozási módját is racionalizáljuk.

Ez a feldolgozás a következőképpen történik: naplózás után a kiadvány a folyóíratárban kap helyszámot (a kiadványcímet is feltüntető számkönyv alapján) és nagyalakú folytatásos lapon részletes címfelvételt, emellett első beérkező darabjáról sokszorosítással nyitott, interim felvétel is készül, amely a többi leíró katalógusba s a periodikák tárgyi katalógusába is belekerül. Azok a periodikák, amelyeknek egyes darabjai tartalmilag önálló egységet képeznek és saját címük is van (részcímes periodikák), a folyóíratosztályi kezelés után még a katalógusosztály futószalagján is végigfutnak, s így egyes darabjaik a katalógusosztály valamennyi katalógusában éppúgy szerepelnek, mint az önálló könyvek.

Végeredményben tehát a periodikáknál lemondunk a leltár helyrajzi napló-funkciójáról s ezt a hiányt pótoljuk címeket is közlő helyrajzi számkönyv felfektetésével. Itt ez a luxus megengedhető, hiszen az anyag természete következtében aránylag csekély munkaáldozatot követel.

A periodikák ügyének ilyen kompromisszumos, de — úgy hisszük — kielégítő rendezése után még mindig nyitva maradt a nem egyszerre beérkező többkötetes könyvek kérdése. A döntés itt úgy szól, hogy ez az anyag mennyiségileg csekély lévén, nem érdemli meg azt a többletmunkát, amit külön raktározása, a szerzeményezésnél külön kezelése, külön, címeket is feltüntető számkönyvének vezetése okozna, s így ezt az anyagot nem vesszük ki a mechanikus futószámsorból, vagyis ugyanannak a művek különböző időpontokban beérkező köteteit a raktárban nem tartjuk együtt.

Kétségtelen, hogy ez a döntésünk valamennyi között a legkevésbé rokonszenves. Az elfogadott megoldás előnyeinek és hátrányainak mérlegezése itt távolról sem ad olyan egyértelmű eredményt, mint például a többes-példányok raktári szétszórásának kérdésében. Úgy is lehetne érvelni, hogy éppen az anyag kis mennyisége miatt nem járt volna számottevő áldozattal a külön raktározás és külön kezelés, — ezt az áldozatot érdemes lett volna meghozni azért, hogy elkerülhessük a többkötetes művek szétszórásának csúnya megoldását. Viszont úgy látszik, hogy ezt a megoldást az elméleti megfontolások sötétebb színben tüntetik föl, mint a gyakorlat: a megvalósítás óta eltelt két év alatt semmit sem hallottunk arról, hogy ez a megoldás nehézségeket vagy komolyabb munkatöbbletet okozna.

A különböző állománytestek közös számsora

Annak, hogy a számkapcsolás előnyeit biztosíthassuk, de azért ne kényszerüljünk a hasonlítás elsőbbségét sem feladni, második előfeltétele — amint már említettük — az, hogy a szerzeményi osztály, bár a könyveket ellátja helyszámmal, ne legyen kénytelen véglegesen eldönteni, hogy a könyv melyik állománytestben (alapraktár, segédkönyvtár, olvasóterem, kölcsönző raktár, marxista gyűjtemény) fog állni. Ennek a két követelménynek az összeegyeztetését azzal tettük lehetővé, hogy minden, a katalógusosztály kezelésében levő állománytestbe kerülő könyvnek az ótrészes főnapló egyetlen számsorából adjuk meg az alapjelzetét, tekintet nélkül arra, hogy melyik állománytestben fog állni, s hogy ebben az állománytestben kap-e lokális érvényű másodlagos jelzetelemet, vagy sem. Ez reformunk harmadik jellemző jegye.

Részletekben ez a megoldás a következőket jelenti. Minden a katalógusosztályra kerülő könyvet az alapnaplóba vezetünk be a nagyságának megfelelő résznapló soron következő rubrikájába. Az állománytestet a jelzetben a sorszám elé ütött betű jelzi (K = Kölcsönző raktár, O = Olvasóterem, S = Segédkönyvtár, M = Marxista gyűjtemény, D = Duplumraktár), kivéve a futószámsoros alapraktárba kerülő könyveket, amelyeknek jelzetében ilyen betűjel nincsen. Ha a könyvből egyszerre több példányt szerzünk be, ezek egymásután következő számokat kapnak, mindegyik példányon a bélyegzővel odaütött megfelelő betűjellel a jelzetben; a kísérlapon és címfelvételeken pedig egyetlen egyesített jelzettel, amely az összes példányok egyedi jelzetét magában foglalja. Pl.: ha egy könyvből négy példányt szerzünk be, s ezek közül egyet a főraktárba, egyet a kölcsönző raktárba, egyet az olvasóterembe, végül egyet a segédkönyvtárba állítunk, akkor ezek a példányok sorban pl. az 1001, K 1002, O 1003, S 1004 jelzeteket kapják, a kísérlap és a katalóguslapok viszont a SOK 1001—4 jelzetet. Ha a könyvből a főraktárba nem kerül példány, ezt a jelzet elé tett X betűvel jelezzük: XSO 1005—7 tehát azt jelenti, hogy a könyvből 3 példányunk van, részben a segédkönyvtárban, részben az olvasóteremben, de a főraktárban nem áll belőle példány. A napló (amelynek minden vízszintes rovatába csak egy darab írható be) utolsó függőleges rovata az állománytestet jelző betűt tartalmazza; ha a könyvet más állománytestbe helyezzzük át (pl. az olvasóteremből a főraktárba), akkor ezt ebben a rovatban az eredetileg odaütött betű mellé nyomott új betűvel jelezzük. Az ilyen utólagos áthelyezések-

ról a katalógus-osztály külön nyomtatványon értesíti a szerzeményi osztályt.

Az ismertetett alapjelzet határozza meg a könyv raktári helyét a főraktárban, a kölcsönző raktárban és a duplumraktárban, vagyis a három legerősebben gyarapodó állománytestben. Ilyenformán e három állománytest raktárainak mindegyikében ugyanaz a számsor fut, de mindegyikben többé-kevésbé foghíjasan. Viszont azokban az állománytestekben, amelyekben az olvasószolgálat, illetve a használat szempontjai a futószámsoros megoldás ellen szóltak — ezek a segédkönyvtár, az olvasótermi kézikönyvtár és a marxista gyűjtemény —, az alapjelzet szám-része arra az időre, amíg a könyv az illető állománytestben áll, hatályát veszti s a könyv még egy másodlagos jelzetelemet is kap, amely meghatározza az illető állománytestben elfoglalt raktári helyét. Ezt a másodlagos jelzetet a külön állománytest kezelője állapítja meg és írja rá a könyvre, valamint a könyvnek az illető állománytest lokális katalógusaiba kerülő céduláira. A 7 általános katalógusnak, valamint a többi állománytest lokális katalógusainak céduláin ez a másodlagos jelzet nem szerepel.

Az itt ismertetett megoldás előnyei a következők:

1. A főelőny az, hogy a szerzeményi osztálynak a számkapcsolás ellenére nem kell a naplózás előtt véglegesen eldöntenie, hogy a könyv duplumraktárba kerül-e vagy sem, s azt sem, hogy melyik speciális állománytestben lesz a helye. Vagyis hasonlítás nélkül naplózhat és ráütheti a könyvre a számot, s ha azután a hasonlítás kideríti, hogy a könyvből már elegendő példányunk van, vagy hogy kívánatos lenne azt pl. a K-raktárba helyezni, akkor ennek a végrehajtásához nem kell egyéb, mint a könyv jelzetének egy D, illetve K betűvel való megjelzése, s a megfelelő betű beleütése a napló utolsó rubrikájába.

Ez nem jelenti azt, hogy szerzeményi osztályunk sohasem hasonlít. Igen nagy munkatöbbletet okozna, ha minden külön állománytestbe kerülő könyvet a katalógusosztály irányítana oda és áthelyező-cédulán kérné a szerzeményi osztályt a napló helyesbítésére. A tényleges gyakorlat az, hogy a külön állománytestekbe kerülő könyveket (a duplumok kivételével) majdnem mindig már a szerzeményi osztály irányítja végleges helyükre; a szerzeményi osztály látja, hogy melyek azok a könyvek, amelyek ilyen szempontból számbajöhetnek (többnyire csak az új megjelenésű könyvek között akad ilyen), s ezeket — ha fennáll a lehetősége annak, hogy már van belőlük példány — előre hasonlítja. A duplumok egy tekintélyes részét szintén már ez az osztály irányítja a duplumraktárba. A lényeg mégis az, hogy a szerzeményi osztály a nem vásárolt könyvek túlnyomó részét leltározhatja hasonlítás nélkül.

2. Egyetlen gyűjtőjelzet tájékoztatja a könyvtár dolgozóját (az egyidejűleg beszerzett példányokat illetőleg), hogy a könyvből hány példány, milyen állománytestben és milyen számokon található. Ha például a megadott jelzet MOK 1001—4, akkor a raktáros tudja, hogy először a kölcsönző raktárban, azután a főraktárban kell utánanéznie, s ha egyik helyen sem talál otthonlevő példányt, akkor közli a könyvtárlátogatóval, hogy az olvasóteremben vagy a marxista gyűjteményben helybeli használatra megkaphatja a könyvet.

3. A napló a 3 legnagyobb gyarapodású állománytest számára tökéletesen megbízható s emellett könnyen kezelhető eszköze az állományrevízióknak.

Az utolsó rubrikába beütött, feltűnő, az állománytestet jelző betűk segítségével könnyű végigfutni azokon a tételeken, amelyek a vizsgált állománytestbe tartoznak.

4. A különböző állománytestek közötti fluktuáció, a könyvek áthelyezése egyikből a másikba, könnyen nyomon követhető és regisztrálható a leltárban. A leltár tehát állományrevíziós célokra e fluktuációk ellenére is teljesen használható marad, anélkül, hogy a máshová vándorló könyveket újra kellene naplózni.

5. Utoljára hagytuk, bár jelentőség szempontjából a legelsőek közé helyeznők a szóban forgó megoldásnak azt az előnyét, hogy a könyvek vándorlásának regisztrálását nem csupán a leltárban könnyíti meg, hanem a katalógusokban is. Először is, ha a könyv csak ugyanazon az állománytesten (pl. a segédkönyvtáron) belül változtatja a helyét, ezt egyedül a lokális katalógusokban kell jelezni. Ha viszont a könyv átlép egyik állománytestből a másikba, az ezzel szükségessé váló jelzetkorrekciót el lehet intézni a katalógusok végigjárásával a helyszínen: az egész helyesbítés annyiból áll csak, hogy a jelzet elé odaütjük, ill. töröljük belőle a különgyűjteményt jelző betűt. Ez a munka mennyiségében a minden más megoldásnál szükséges cédulakiemelés munkájának felel meg. — vagyis az általában alkalmazott módszerek mindegyikénél gazdaságosabb. A régi cédulák átszámozásának megoldásával szemben megtakarítja az új szám rávezetését és a cédula újbóli beosztását, a teljes újrakatalogizálás megoldásával szemben pedig ezen felül még az újrafelvétel munkáját is, — vagyis az első esetben a munka felét, a másodikban kb. háromnegyedét. Hogy ez mit jelent, azt csak akkor tudjuk kellőképpen méltányolni, ha egyrészt számbavesszük, hogy az olvasószolgálat rugalmassága stb. igen gyakran követeli meg könyveknek az egyik állománytestből a másikba való áthelyezését, — másrészt gondolunk arra is, hogy az Egyetemi Könyvtár katalógusainak száma, amelyekben a jelzetváltozásokat regisztrálni kell, 6 és 19 között változik, s hogy ennek következtében az átszámozás művelete milyen mennyiségű alapjában véve improduktív munkát nyel el.

A felsorolt előnyökkel szemben természetesen hátrányok is állnak. Említettük már, hogy a számsor minden állománytestben, amely az alapjelzet szerint van felállítva, természetesen foghíjas, — a főraktaré kevésbé, a többi erősen. Nem tagadjuk, hogy ez szépséghiba, valamelyest zavaró is lehet a raktárkezelésnél olyanoknak, akik még nem szokták meg. Egy másik hátrány, hogy az alapraktár könyvállománya az áthelyezések következtében nem teljesen mozdulatlan és helyhezkött. Végül hátrányos az is, hogy a nem numerus currens szerint felállított külön állománytestekbe tartozó könyvek helyét az általános katalógusok céduláin szereplő alapjelzet nem adja meg; ilyen esetekben az alapjelzet csak a külön állománytestig irányítja el a keresőt, s így lesznek — nem túl gyakran — esetek, amikor a könyv megtalálásához még az állománytest külön katalógusait is igénybe kell vennie: olyankor ti., amikor a gyűjtemény kezelője nem tudja emlékezetből előadni a könyvet. Mindezek a hátrányok azonban kétségtelenül eltörpülnek a megoldás előnyei mellett.

Az újítások és a régi állomány

A fenti reform csak az új, 1953. január 1-e után szerzeményezett anyagot érinti. A régi, közel 900 000 darabnyi anyag átsorolásáról a futószámsoros raktárba természetszerűleg nem lehet szó, de ez nem is lenne kívánatos, hiszen ennek az anyagnak — az utolsó 6 évben szerzeményezett és újrakatalogizált anyagtól eltekintve — megfelelő tárgyi katalógusai nincsenek, s így jelenlegi organikus raktári rendjét nem is nélkülözhetnők.

Egy másik kérdés volt az, hogy a rekatalogizálás során feldolgozott darabok a régi helyszámokon maradjanak-e vagy pedig újranelőzések útján átkerüljenek-e a futószámsoros raktárba? Az utóbbi megoldás mellett felhozott érv természetszerűleg az állomány védelmének érve volt, és első pillantásra kétségtelenül úgy is látszik, hogy az állományvédelem szempontjának következetes alkalmazása ezt a megoldást követeli meg. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy itt már feldolgozott, katalogizált anyagról van szó, amelynek problémái lényegesen eltérnek az újonnan szerzeményezett anyagéitól. Az áthelyezés itt az átnaplózás mellett átszámozást is szükségessé tenné, vagyis a régi címfelvételeknek minden katalógusból való kiemelését, és így legalábbis megkétszerezné a rekatalogizált darabra fordított munkát. Ez nem csak jelen helyzetünkben megengedhetetlen, amikor legelőbb feladatunk régi anyagunk élő részének minél gyorsabb feltárása, beledolgozása új általános tárgyi katalógusainkba és olvasókatalógusainkba, hanem minden körülmények között munkapazarlásnak minősülne. Hiszen ha új, könyvformájú helyrajzi katalógusokat fektetnénk fel régi anyagunkról, — ami az állomány védelme szempontjából tökéletes megoldás lenne és emellett egyszer s mindenkorra megmentené régi anyagunk organikus raktározását, — még ez is lényegesen kevesebb munkába kerülne, mint az áthelyezés a futószámsoros raktárba. Ez a munka mennyiségileg körülbelül az újranelőzésnek felelne meg, ami az áthelyezésnél is szükségessé válnék, az áthelyezés műveletének második és lényegesen nagyobbik részét, a régi felvétel kiirtását, viszont megtakarítaná.

Azt hisszük tehát, hogy a most elfogadott megoldás, az eddigi anyag raktári rendjének érintetlenül hagyása, tartós lesz : régi raktárunk általában és elvben mozdulatlanlag fog válni.

Az a megállapítás, hogy a reform nem »visszaható hatályú«, vonatkozik a kettős raktározásra is : a kölcsönző raktárba csak új beszerzésű könyvek kerülnek. Nem elvi alapon határozunk így, hanem gazdasági megfontolásból kiindulva : a régi raktár erősen forgalmazott anyagának a kölcsönző raktárba való áthelyezése átszámozást, tehát igen nagy munkát igényelne, ezt a nagy munkát pedig jelenleg nem iktathatjuk be munkatervünkbe.

Ebben a kapcsolatban mindjárt megemlítjük azt a reform előkészítése során felmerült kívánságot is, hogy a kölcsönző raktár felállítása szakrendű legyen, miután ez lényegesen megkönnyíti és meggyorsítja a kölcsönző könyvtáros ajánló munkáját. Bár ennek az érvek a helyessége nyilvánvaló, ökonomiai megfontolások miatt egyelőre itt is a tökéletesebb megoldás ellen kellett döntenünk.

A helyrajzi katalógusok kérdése

Láttuk, hogy új leltárkönyveink ellátják a helyrajzi katalógus funkcióját, mégpedig sokkal tökéletesebben, mint ahogy azt egy cédula-katalógus tenné. Ebből az következik, hogy külön generális helyrajzi cédula-katalógusra nincsen szükségünk. Ennek ellenére továbbra is folytatjuk az eddigi módon helyrajzi cédula-katalógusunkat a következő okokból.

Helyrajzi katalógusunkat, amint azt már említettük, a kísérőlapoknak a feldolgozás befejezése után a helyszámok rendjében való felállítása útján nyertük. A kísérőlapok megőrzéséről az új leltározási rend mellett sem mondhatunk le, — hiszen egyrésztől dokumentumszerűen rögzítik a feldolgozó-folyamat menetét, s így a belső munka ellenőrzése szempontjából van szükség megőrzésükre, másrésztől és hosszúléjára viszont azért, mert e munkának bizonyos mozzanatairól és eredményeiről egyedüli forrásként adnak számot (az olvasótermi kézikönyvtár szakcsoportjáról, a marxista gyűjtemény tárgyi katalógusának tárgyszavairól, a portrékatalógus számára készített cédulákról, a különlegesebb utalások formájáról, a sokszorosítónak szóló utasításokban a 19 kurrens katalógusunk részére készített levonatok számáról fajták szerinti részletezésben stb.), s így az újrakatalogizálások és felvételkorrekciók végrehajtásának s általában katalógusaink kezelésének és rendbentartásának nélkülözhetetlen eszközei. Másrészt viszont éppen dokumentumszerűségük és kézirat-jellegük miatt ezeket a lapokat nyilvános katalógus céljaira nem használhatjuk, sőt még gyakran használt szolgálati katalógus céljaira sem. Végül rendezésük legcélszerűbben, legtakarékosabban a helyszámok alapján eszközölhető. Ez a két utóbbi körülmény egyenesen arra predesztinálja kísérőlapjainkat, hogy mellékesen ellássák a leltári naplót kiegészítő helyrajzi cédulakatalógus funkcióját. A kísérőlapoknak ez az úgyszólván ingyen ellátott mellékhivatása lehetővé teszi, hogy a leltári naplók bejegyzéseinel takarékoskodjunk (csak szerzőt, rövid címet és évszámot írunk), mert hiszen a raktárellenőrzésnél kétely esetén rendelkezésünkre állanak a helyrajzi cédulakatalógus kimerítő címleírásai. Emellett még egy szolgálatot tesz ez a mellékfoglalkozású helyrajzi katalógus: foghíjaiból közvetlenül, külön munka nélkül megállapítható, hogy a feldolgozó folyamat során milyen újonnan beszerzett könyvek akadtak el, vagyis lehetőségessé válik a feldolgozó munka egyenletességének folyamatos ellenőrzése, kihagyásainak felderítése.

Helyrajzi katalógusunk természetesen megegyezik az ötrészes főleltárkönyvvel, vagyis a katalógusosztályon feldolgozott minden könyvről tartalmaz cédulát (az egyesített jelzetű több példányról vagy több kötetről csak egyetlen közös cédulát), tehát azokról is, amelyek valamelyik külön állománytestben állanak. Emellett az általános helyrajzi katalógus mellett sokszorosítás útján továbbra is elkészítjük az olvasótermi kézikönyvtár és a segédkönyvtár külön helyrajzi katalógusait, a különgyűjteményi helyszámok rendjében.

A csoportos napló kérdése

Az elmondottakban vázoltuk új leltározási és raktározási rendünk fő vonásait és ezek indokolását adtuk. Az alábbiakban még intézkedéseink indokolását kívánjuk kiegészíteni két ponton: annak a kifejtésével, hogy a

csoportos napló és a kartoték-formájú leltár időszerűnek látszó megoldásait miért nem tettük magunkévá.

A csoportos napló (más szóval állomány- vagy küldeménynapló) kérdését azért kell felvetni, mert az utóbbi években a magyar könyvtáros-köz tudatba kezd begyökeresődni a tétel, hogy ilyen csoportos naplót az egyedi napló mellett mindenütt, tehát nagykönyvtárakban is kell vezetni. Indokolás: egyrészt a leltár nem csak vagyonnnyilvántartás, hanem a szerzeményezés ügyviteli könyve is, s ez szükségessé tesz egy olyan segédeszközt, amely az anyagot nem bibliográfiai egységek szerint, hanem a szerzeményezési ügykezelés egységei: a küldemények szerint regisztrálja; másrészt ebbe a naplóba a gyarapodás statisztikája már küldeményenként összesítve vezethető be, s így a statisztika végső összesítése könnyebben, kevesebb munkával végezhető el, s emellett papirost is megtakarítunk.

Mind a két érv rendkívül gyenge lábakon áll. A gyakorlatban a szerzeményezésnek semmi haszna nincsen abból, hogy küldeményenként összesítve is nyilvántartja a gyarapodást, amellet hogy az egyedi naplóban küldeményenként részletezve regisztrálja, — a küldemények együvé tartozása az egyedi naplóban is éppen eléggé szembeszökő. Emellett a szerzeményezés szempontjából a lényeges adat az egyes mű ára. A küldemény ára bizonytalan, hiszen a kísérőjegyzék vagy szállítólevél, amivel a küldemény többnyire érkezik, sokszor tartalmaz olyan tételeket, amelyek később töröltetnek, továbbá helytelen terheléseket, s így végösszege vita tárgyát képezi, többször változhatik, s helyesbített végső alakjában is irreleváns, hiszen a küldemény ára gyakran egy nagyobb végleges számlába beolvasztva, vagy megsztva kerül kifizetésre. Végül, éppen ma, amikor a pénzügyek intézése teljesen elkülönül a könyvtári ügyviteltől és gazdasági hivatalok vagy osztályok kezébe csúszik át, a küldemények szerinti nyilvántartás napról napra érdektelenebbé válik a szerzeményi osztály számára.

Még kevésbé helytállóak azok az érvek, amelyek a csoportos naplónak a statisztika vezetése terén mutatkozó állítólagos előnyeire hivatkoznak. A statisztika mindenképpen egyes tételekből tevődik össze, amelyeket két fázisban kell összegezni, — hogy az első fázist az egyes küldemények, vagy pedig az egyedi napló egyes lapjai adatainak összegezése képezi-e, az a munka összmennyiségén nem változtat. A papírpazarlásra vonatkozó érv helytálló ugyan, de kiküszöbölhető, ha az egyedi naplóban nem csinálunk minden szak, nyelv és fajta számára külön rubrikát, hanem a három kategória mindegyike számára csak egyet, amelyben betűvel vagy számmal jelöljük a könyv szakját, nyelvét és fajtáját, s ezeket az adatokat a leltárkönyv minden egyes lapján levő előnyomatott, áthozatot is adó táblázatban összegezzük. Ennek a megoldásnak, amelyet új leltárkönyveinkben már alkalmaztunk is, egy további előnye van még: kiküszöböli azt a hibaforrást, hogy a nagyon sok keskeny rovatra osztott nagyméretű naplólapon igen könnyen megtörténhetik a rovat eltévesztése.

A statisztika szempontjából azonban az a döntő érv a csoportos napló használata ellen, hogy az így vezetett statisztika közvetlenül nem ellenőrizhető. Az egyedi naplónál egy pillantásra kiderül a statisztika hibája, s ez a közvetlen ellenőrizhetőség automaticæ fegyelmezi a leltározót. A csoportos napló statisztikájából első pillantásra semmi ilyen nem derül ki; ha meg akarjuk állapítani, hogy a beírt összegező adatok helyesek-e, körülményes nyomozásra van szükségünk. Ez tág teret nyit a statisztika készítésénél a

hanyagságnak és a felületességnek. Ha választanunk kell két módszer között, amelyek közül az egyiknél a munka úgyszólván önmagát kontrollálja, a másiknál viszont csak körülményes utánjárással kontrollálható, akkor nem lehet kétséges, hogy melyiket kell választanunk. Ez akkor is föltétlenül áll, ha a csalás és hanyagság valószínűsége nem nagy, de fokozottan áll minden statisztikára, amelynél a hanyagság valószínűsége — ha ellenőrzés nincsen — általában elég nagy.

Ezek szerint egyedi napló használata esetén a csoportos napló vezetése teljesen fölösleges és céltalan munkatöbblet lenne. Meg kell azonban vizsgálnunk még egy szempontot, ami látszólag igazolhatja a csoportos napló létjogosultságát. Úgy tűnik, hogy a csoportos naplónak megvan az az előnye az egyedi naplóval szemben, hogy ebbe a beérkezett küldemények még érkezésük napján minden esetben bejegyezhetőek, — ami az egyedi naplónál torlódás vagy nagy darabszámú küldemények esetén persze nem lehetséges.

Ez az előny csak látszólagos, ill. az egyedi napló is ugyanolyan mértékben biztosíthatja, mint a csoportos napló. Gondoljunk egy 1000 darabból álló gyarapodási tételre, például egy hagyatékra. Erről a csoportos naplóba a beérkezés napján nem írhatunk be mást, mint a proveniencia és az összdarabszám adatát, — ennyit viszont az egyedi naplóba is beírhatunk, a küldemény első benaplózott darabjának megjegyzés rovatába. A csoportos napló érték-rovatát, valamint a szak, nyelv és fajta statisztikai rovatait csak akkor tudjuk kitölteni, ha minden egyes könyvet kézbe vettünk, megállapítottuk becsértékét, szakját stb., ezeket az adatokat feljegyeztük, összegeztük, s ezenkívül minden egyes könyvbe is behelyeztünk egy cédulát, amelyre felírtuk legalább a becsértéket, de lehetőleg a szakot is. Erre azért van szükség, hogy az egyedi naplóba ugyanazokat a számokat írjuk, amikkel a könyv a csoportos napló sommás adataiban szerepel, — mert különben a két napló adatai nem fognak egyezni. Amikor ezt a feladatot több napi munkával elvégeztük, akkor leszünk csak abban a helyzetben, hogy a csoportos naplóban a hagyatékok leltári tételét lezárhatjuk.

A fönt leírt procedúra persze aligha jár kevesebb munkával és aligha vesz kevesebb időt igénybe, mint az 1000 darab könyv teljes egyedi naplózása (a szerző és cím rovatának a kitöltését is beleértve), — már pedig az elemzett esetben az egyedi naplózás még csak ezután következne. A munka ilyenformán az egyszerű egyedi naplózással szemben majdnem megduplázódna. Az elkerülhetetlen konklúzió: nagyobb küldeményeknél az egyedi naplózásnak meg kell előznie a csoportosat, mert így az egyedi napló adatainak egyszerű összegezésével oldható meg a csoportos napló kitöltése, s ezzel a munka majdnem felére csökkenthető. Persze ilyenformán a küldemény csoportos naplózása még később történik meg, mint az egyedi naplózás, — a fent felvetett érv tehát teljes egészében elesik.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a csoportos napló vezetésének céltalan többletmunkája egyáltalában nem kicsiny, nem elhanyagolható kvantitás, különösen nagy könyvtárakban nem: gondoljunk csak a nagyszámban befutó egy-két darabból álló küldeményekre, melyeknél a leltározás munkáját a kettős naplózás kicsi híján megkétszerezi.

A kartoték-leltár kérdése

Befejezésül fel kell vetnünk a kérdést, hogy a kapcsolt számozású leltári naplók helyett nem lett volna-e előnyösebb a kartoték-leltár bevezetése. Ez a kérdés ma nálunk az érdeklődés előterében áll: a kartotékos megoldást a könyvtári ügyviteli nyomtatványok szabványának tervezete alternatív megoldásként ajánlotta, a Műegyetemi Könyvtár, a debreceni Egyetemi Könyvtár, az Országos Műszaki Könyvtár már megvalósították, s a magyar könyvtári irodalomban is vannak szószólói.⁴

A kartoték-leltár hívei abból indulnak ki, hogy a naplós megoldás primitív, a »kézműipar« stádiumában van, a modern könyvtári technika mechanizáltabb megoldást követel: a sokszorosítás kihasználását a leltár elkészítésénél, ezzel egy munkafázis lerövidítését, vagy esetleg teljes kiküszöbölését, egyszerűen munkamegtakarítást. Szerintük ezt elérhetjük a kartoték-leltár segítségével.

Mielőtt ennek a nézetnek a helyességét vizsgálat alá vesszük, a kartoték-leltár megvalósításának gyakorlati részleteit illetőleg előre kell bocsátanunk néhány megállapítást. Mindenekelőtt nem kérdéses, hogy a kartoték-leltárnak is közvetlenül felhasználhatónak kell lennie az állományrevízió céljaira, vagyis a leltári és raktári számnak azonosnak kell lennie, mert ha a leltár mellett külön apparátust kell létesíteni erre a célra (vagy magát a leltárat kell minden egyes revíziónál teljesen átrendezni), akkor egyrészt megtakarítás helyett fölöslegesen pazaroljuk a munkát s ezzel máris agyonütjük a kartoték-leltár egyetlen elképzelhető igazolását, másrészt ismét visszacsúszunk a régi, semmiképpen sem kielégítő megoldáshoz, amely az állományrevíziót nem tudta közvetlenül a leltár alapján elvégezni.

Világos az is, hogy a helyszámot a könyveknek már a szerzeményezéskor meg kell kapniok; ez nemcsak a leltározás szempontjából szükséges, hanem azért is, mert kartoték-leltárnál magának a leltárnak a teljességét is ellenőrizni kell, s erre az egyetlen lehetőséget a számsor zártsága nyújtja. A soron következő helyszámok megállapítása történhetik régi típusú számkönyv alapján vagy egyszerűen a kísérőlapok és leltári kartonok előreszámozása útján. Bármennyire gondosan őrizzék is az előre megszámozott cédulaanyagot, ez az utóbbi eljárás még labilisabbnak, a számsor teljessége szempontjából még kedvezőtlenebbnek látszik, mint a számkönyves megoldás.

Továbbá: a megoldás elengedhetetlen kiegészítője a csoportos szerzeményi napló felfektetése. Ez következik egyrészt abból, hogy a leltárban mutatkozó esetleges hiányok felderítésére föltétlenül kell valamilyen apparátussal rendelkezünk, másrészt abból, hogy a nem időrendi kartoték-leltár mellett a szerzeményi adminisztráció nem nélkülözheti az időrendi ügyviteli nyilvántartást. A leltári kartonok sorában mutatkozó hiányok tisztázását és pótlását ez a napló azzal teszi lehetővé, hogy egy rubrikája a küldeményhez tartozó könyvek helyszámait tartalmazza, — nagyobb küldemény esetében természetesen csak a határszámokat. E bejegyzés alapján megállapítható, hogy a leltári kartonjával együtt (pl. a feldolgozás során vagy később lopás folytán) eltűnt könyv mi volt, ill. hogy az üres számon egyáltalán volt-e könyv, s nem csak a számkönyvben átugrott szám, respektíve elkallódott

⁴ L. CSÜRY István: *A könyvleltározás korszerűsítése*. Könyvtárügyi Szemle. II. 3-4. sz.

előreszámozott cédula okozza-e a látszólagos hiányt. Pontosabban: megállapítható abban az esetben, ha annak a küldeménynek, amihez a könyv tartozott, van kísérőjegyzéke, — a jelenlegi gyakorlat szerint ez az eset általában csak a vétel útján szerzett könyveknél forog fenn.

Mindezek előrebocsátása után lássuk, hogy hogyan áll a kartoték-formájú leltárnak tulajdonított előnyök kérdése, — hogy ez az eljárás mennyi munkát takarít meg az egyedi naplózással szemben. A statisztika terén a két eljárás között munka szempontjából nem nagy a különbség, — ami van, az a naplós megoldás mellett szól. Megbízhatóság szempontjából a különbség már lényegesen nagyobb, de ez is az egyedi napló javára, — erről fõnt már beszéltünk. — Az ár, ill. érték tételeit rá kell vezetni az egyes könyvek leltári kartotéklapjára, a küldemény összértékét be kell írni a naplóba, — itt sincs megtakarítás. Munkamegtakarítás tehát egyedül ott mutatkozik, hogy az egyedi napló »rövid címeírás« rovatának kitöltése elmarad, — itt is csak maga az írás művelete, a munka mechanikus része, mert hiszen a statisztika miatt a könyvet amúgy is kézbe kell venni, s szerzőjével, címével tisztába kell jönni. Az összes megtakarítás tehát könyvenként átlagosan legfeljebb 1 percnyi munka.

Ezzel a megtakarítással szemben áll a leltári cédula kezelése, mint munkatöbblet: a címszöveg rágépelése (átütéssel) vagy rásokszorosítása és a cédula lerakása. A fent kimutatott 1 perces munkamegtakarítást tehát csak úgy menthetjük meg, ha nem használunk külön leltári kartont és külön kísérőlapot, hanem kombináljuk a kettőt. Ez az első pillantásra megnyerő megoldás azonban semmiképpen sem ajánlható, mert növeli a leltári lap elkallódásának veszélyét s így szaporítja azokat az eseteket, amikor teljesebben tanácstalanul állunk a számsor foghíja előtt.

Persze még a teljes egészében megmentett 1 perces megtakarítás sem igazolhatná semmiképpen azt a minőségi veszteséget, amit a kartoték-leltár az egyedi naplóval összehasonlítva jelent, hiszen ez a nyereség a feldolgozásra fordított összes munkaidőhöz viszonyítva egészen elenyésző. S ezzel az elenyésző előnnyel szemben olyan nagy tehertételek állanak, mint a könyvformájú leltár lerögzítettségének, hitelességének, minden kétséget kizáró egyértelműségének feladása, a leltár elkészülte körüli kisebb-nagyobb késedelem és végül a rossz emlékfű helyszámkönyv feltámadása.

*

Eljutottunk mondanivalónk végére. Tudjuk, hogy a fentiekben ismertetett leltározási és raktározási rendünk nem ad ideális megoldást abban az értelemben, hogy minden ponton, minden vonatkozásban tökéletes lenne, minden igényt és szükségletet kielégítene. Az ilyen ideális megoldásnak útjában állt az anyagi szempont, — a rendelkezésre álló anyagi erők, az elvégzendő feladatok s a különböző alternatív lehetséges megoldások előnyei és költségei mérlegelésének szükségessége. Útjában állt nemcsak nálunk és ma, de útjában áll és fog állani minden idők minden könyvtárában. A könyvtári technika feladata éppen az anyagi eszközök és a feladatok legmegfelelőbb összehangolása az egész szemmeltartásával, vagyis a célkitűzések szempontjából leggyümölcsözőbb kompromisszum elérése.

Ennek a feladatnak a megoldására törekedtünk mi is. Nem állítjuk, hogy célunkat sikerült teljes mértékben elérnünk. De amit KLEVENSZKIJ mond

a Lenin Könyvtár raktározási rendjének védelmében, mi is elmondhatjuk az általunk választott megoldásról: »eddig még nem ajánlottak olyan rendszert, amelynek az adott konkrét feltételek között még komolyabb hiányosságai ne lettek volna«.

DOMANOVSKY ÁKOS

ÁKOS DOMANOVSKY: NEW SYSTEM OF ACCESSION AND SHELVING
IN THE BUDAPEST UNIVERSITY LIBRARY.

After lengthy discussions, the Budapest University Library abandoned its old system of book-shelving. This shelving divided the book-stock into 59 subject groups and within these into two language-, and three size categories. Within this organic arrangement the accession-order was preserved. The aim of the recent change was to ensure an increased protection of the stock with a minimum increase of costs. The various carefully integrated measures of the change are all subject to this aim: 1. the linking together and the identity of the accession-number and the call-number, 2. the strictly consistent execution of allotting an individual call-number to each volume (each call-number standing for a single book-unit only), and 3. a common accessions register and a call-number formed from a series of numbers for the different holdings (main stock, loan collection, duplicate stock, reference library, collection of reference books, collection of marxist literature), except the collection of rare-books and periodicals. So the old organic order of shelving was to be sacrificed but this was made easier by the consideration that the expansion of the stock — nearly one million volumes — had begun to overshadow the advantages which lay in the previous system of shelving.

The storage of the old book-stock remains unchanged, because it seemed wholly unreasonable to change it.

Finally, the paper expounds the reasons why the library omitted to introduce either the collective accessions-list or the accessions catalogue in card form.